

Далибор Б. Ђукић, асистент
Универзитет у Београду
Правни факултет у Београду
dalibor.djukic@ius.bg.ac.rs

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ И ОРГАНИЗАЦИЈА МОНАШТВА НА СВЕТОЈ ГОРИ НАКОН ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА

Сажетак: У рану зору 2. новембра 1912. године војни бродови грчке рајне морнарице појавили су се у водама айонској полуострва. Посада бродова била је свесна да има свети задатак: ослобођење од петовековне турске власти драгуља православља – Свете Горе. Светогорски монаси напашени у приобалним манастирима убрзо су на учини приметили дуго очекивани приказ: бродови једној хришћанској краљевства са крстом на заслави долазе да им подаре вековима сањану слободу. Настали су тренуци оштре еуфорије и радости. Са манастирских звоника зачула се звоњава. Пуцњи попова и пушака одјекивали су широм полуострва. Као одговор на овакву добродошлицу, околна крстарица „Авероф“, која је због улоге у ослободилачким рајовима стекла мишску славу, испушта 21 почасни хитац. На симболичан начин склопљен је споразум између војника и монаха. Јединица грчке војске искрцала се у луци Дафни и упутила се ка Кареји, административном центру полуострва, где је заробила неколицину турских војника и турске цивилне власти. Иако је у том тренутку изгледало да се овим чином коначно решава будући статус Свете Горе, испоставило се да је он био окидач који ће активирати раније сукобе и несудебне како међу монасима, тако и међу заинтересованим државама.

Кључне речи: Света Гора; Русија; Грчка; Лондонска конференција; Организација монаштва.

1. УВОД

Након окончања балканских ратова, Света Гора се, као и цела Халкидика, нашла међу територијама ослобођеним од стране грчке војске. Иако је грчка држава *de facto* успоставила власт над Светом Гором, међународно

признање грчког суверенитета није учињено на Лондонској мировној конференцији. Томе се противила једна од великих сила, која је била директно заинтересована за будућност полуострва Атос – Русија. Тако је отворено тзв. „аџионско њињање“, односно својеврсна дипломатска борба око коначног дефинисања међународноправног положаја Свете Горе. Занимљиво је да се борба није водила на нивоу руске и грчке дипломатије, већ су се руским тежњама супротставили светогорски монаси грчког порекла без озбиљног ослоња у грчкој влади.¹ Ни до данас није у потпуности истражено који су све били мотиви руске политике према атонском питању. У литератури се срећу бројне хипотезе: панславистичке тежње, потреба за луком на Медитерану, заштита руских држављана и њихове имовине, стављање хришћана под високу заштиту Русије и сл. Ипак најзначајнија чињеница која је Русији отворила могућност да се умеша у решавање атонског питања јесте присуство многобројног руског монаштва на Светој Гори.²

Ако се узму у обзир дешавања пре балканских ратова, јасно се може закључити да је руска политика према Светој Гори била је део ширих руских настојања да се сви хришћани Отоманске империје, као и њихова најзначајнија света места ставе под високу заштиту Русије.³ Мировни уговори који су склапани између Русије и Турске потврђују ове намере. Тако је још Кучукаинарцијским миром из 1775. године предвиђена градња цркве у Истанбулу, која ће се налазити под заштитом руских посланика у Цариграду. Ово је основа на којој је касније руска влада заснивала своје право да штити православну цркву и православне народе у Отоманској империји.⁴ Тим уговором је предвиђено да руски поданици имају право да посећују Јерусалим и друга места за која су заинтересовани, без обавезе плаћања пореза и других намета.⁵ Тако је отворен пут православним Русима да пу-

¹ Грчка држава се у спору око Свете Горе држала доста уздржано, јер су њени интереси у Епиру и Македонији зависили од руске подршке. Радмила Радић, *Хиландар у државној њолици Краљевине Србије и Јуѓославије*, Београд 1998, 78.

² Постоје доста прецизни подаци о броју монаха на Атосу у 19. и 20. веку, због пореских обавеза којима су били оптерећени од стране турских власти. Γιώργιος Σιδηρόπουλος, *Άγιον Όρος-Αναφορές στην ανθρώπινη γεογραφία*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2000, 110.

³ Део таквих настојања представљају и руски пројекти уређења државе Правог српског устанка: Срђан Шаркић, „Руски пројекти државног уређења устаничке Србије (Први део-такозвана „Паулуцијева конвенција“)“, *Зборник радова Правној факултетиња у Новом Саду*, 2/2013, 25-37; Срђан Шаркић, „Руски пројекти државног уређења устаничке Србије (Други део-Родофиникинов пројект)“, *Зборник радова Правној факултетиња у Новом Саду*, 2/2014, 25-37;

⁴ Roderic H. Davison, „The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca“, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* Vol. 42, 1/1979, University of London, 46.

⁵ Jacob. C. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record Volume 1 European Expansion, 1535 – 1914*, Yale University Press, 1975.

тују широм Османског царства и то посебно у оне области које су од изузетног значаја за хришћанство. У тренутку потписивања овог уговора није постојало значајније руско присуство на Светој Гори,⁶ али је свакако слобода кретања допринела експанзији руског монаштва у наредним деценијама.

Број руских монаха убрзано је растао након Кримског рата и то посебно у манастиру Светог Пантелејмона,⁷ који је и у претходним вековима био настањен монасима пореклом из Русије. У том манастиру је 1875. године први пут изабран игуман пореклом Рус, што је означило почетак доминације руских монаха.⁸ Света Гора је захваљујући делима Пајсија Величковског у руском народу стекла велики углед, па је значајан број побожних хришћана из Русије долазио на Свету Гору са жељом да на њој и остане. Игумани грчких манастира, видећи шта се догодило у манастиру Светог Пантелејмона избегавали су да примају искушенике и монахе из Русије. Зато се они усмеравају на куповину манастирских подручних установа: скитова и келија.⁹ У том периоду манастирске подручне установе углавном су биле економски исцрпљене, због дажбина које су плаћале тур-

⁶ Σταύρος Παπαδάτος, *Η πολιτειακή θέσις του Αγίου Όρους*, Αθήναι 1965, 33 φн. 5.

⁷ О дешавањима која су претходила руском преузимању манастира Св. Пантелејмона детаљне и објективне информације могу се наћи у: Ιωάννης . Δ. Ταυταλίδης, *Περί του ζητήματος της εν Αθω ιεράς μονής του Αγίου Παντελεήμονος*. Τύποις Βυζαντιδος, Κωνσταντινουπόλη 1874.

⁸ Панајотис Христу, *Свети́а Гора Аѿѿонска*, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд 2009, 258.

⁹ Келије су најпре монашке собе у манастирима, док на Светој Гори келије подразумевају монашке установе (насеобине) које могу бити и веома удаљене од манастира којем правно припадају, а у којима обично борави мањи број монаха са једним старцем-духовником који их води и подучава монашком животу. Овакав облик подвижништва од давнина важи за најтежи и најзахтевнији. Келије по правилу поседују зграду са монашким собама, малу цркву за вршење богослужења и земљу око келије за издржавање монаха који у њој живе. Поред келија постоје и колибе, станишта и испоснице, које представљају такође монашка боравишта али се разликују по величини и имању које им припада. Често се у литератури термин келија користи као генусни појам, који подразумева све горе поменуте различите врсте монашких насеобина, од којих свака има своје специфичне карактеристике и назив. Када келије достигну одређену величину и број монаха могу бити уздигнуте у ранг *скиѿиа*. Скитови (од речи аскета) представљају међу категорију између келија и манастира. Најчешће скитове чини већи број колиба или келија које се налазе под заједничком управом дикеја (*δίκαιος* – судија). Скитови изграђени у 19. веку изгледом подсећају више на манастире, поседују велике зграде и огромне храмове, а живот у њима био је организован на принципу општежића. Значајно је напоменути да све манастирске подручне установе (скитови, келије итд.) без обзира на фактичке разлике имају идентичан правни положај: не поседују правни субјективитет и у потпуности су зависни од манастира којем припадају. П. Христу, 334, Χρήστος Κτενάς, *Τα εν Αγίω Όρει ιερά καθιδρύματα και ο διέπων αυτά οργανισμός*, Θεσσαλονίκη 1925, 8-14.

ским властима. Такве монашке установе су доста теже излазиле на крај са фискалним наметима него сами манастири углавном из два разлога: први разлог је то што нису поседовале метохе,¹⁰ а други чињеница да већина тих установа није била позната ван граница Свете Горе, па самим тим нису добијале прилоге и помоћ из других православних држава. Диспропорција између права и обавеза представља главни разлог постојања тензија између зависних манастирских подручних установа и самовласних манастира којима су оне припадале (тзв. *келијско питање*).¹¹ Руски монаси су откупљивали подручне манастирске установе, обнављали их и градили богата здања, често са намером да временом те установе добију виши ранг: скита или чак манастира.¹² Тако су тензије које су од раније постојале између монаха настањених у манастирима и оних у манастирским подручним установама прерасле у тензије између монаха грчког порекла (настањених у манастирима) и монаха руског порекла (настањених у подручним установама). Постојање тако великог броја руских монаха на Светој Гори и њихов зависни положај привукао је пажњу руске државе и руске међународне политике. О томе веома јасно говоре одредбе Санстефанског мировног уговора као и руски ставови изнети на Лондонској мировној конференцији приликом расправе о међународном положају Свете Горе.

У овом раду биће изложен сам почетак дипломатске борбе око два веома значајна аспекта организације светогорског монаштва: први је међународноправни положај Свете Горе, а други се односи на њену унутрашњу организацију. Предмет рада јесте анализа међународних уговора, као и других правних аката који су им претходили, а којима се покушавају уредити оба горепоменута аспекта организације светогорског монаштва. Анализирани су само они правни акти који су настали у периоду између два балканска рата и Санстефански мир. Циљ је да се анализом понуђених решења, како статуса Свете Горе у односу на субјекте међународног права, тако и њене унутрашње организације укаже на улогу коју су различити фактори имали у формирању данашњег светогорског правног поретка. На тај начин биће приказан један од периода светогорске историје који карактеришу утицаји значајних геополитичких промена, али истовремено и велика правно-креативна делатност.

---

¹⁰ Метоси представљају манастирска имања која се налазе изван самих манастира. За светогорске манастире значајан извор прихода су били метоси у Влашкој и Молдавији.

¹¹ Под „келијским питањем“ се подразумевају покушаји реформе светогорског правног поретка са циљем побољшања економског, али и правног положаја манастирских подручних установа.

¹² Δημήτριος Τσάμης, *Άγιον Όρος, Προσέγγιση στην πρόσφατη ιστορία του*, Ορθόδοξη Χριστιανική Αδελφότης Λυδία, Θεσσαλονίκη 1986, 84-85.

2. САНСТЕФАНСКИ МИРОВНИ СПОРАЗУМ

Одредбама Санстефанског мировног споразума из 1878. године, Света Гора је по први пут у својој историји постала предмет међународног уговора. Тим уговором се у чл. 22 предвиђа заштита свих руских клирика, поклоника и монаха који путују или бораве у европском и азијском делу Турске. Изричито се спомињу два места у којима су заштићени сви поседи и права руских монаха: Света Земља и Света Гора.¹³ То доказује већ поменуто тврдњу да је руска политика према Светој Гори део шире политике према хришћанским светим местима у Отоманској империји, а не особеност или изузетак у руској спољној политици. У односу на Свету Гору споразум предвиђа следеће: „светогорски монаси *руској њорекла* задржаће своје поседе и стечене привилегије и наставиће да уживају, у *џири конвенџа* који им припадају и њиховим подручним установама, иста права и привилегије која су зајамчена осталим верским установама и конвентима на Светој Гори“ (подвукао Д. Ђ.).¹⁴

Одредбе Санстефанског мировног споразума откривају намере Русије, пошто је тај међународни уговор заправо представљао једнострано руско решење источног питања. Поменути чл. 22 се јамчи посебна заштита монаха руског порекла на Светој Гори. То би значило да се монасима пореклом из других православних држава не гарантује да ће задржати стечене поседе и привилегије. На тај начин се фаворизују монаси руског порекла, јер теоретски они не би могли никада изгубити стечена права, док би осталим светогорским монасима то могло да се догоди. Међутим, настојања Русије да заштити стечене поседе својих монаха нису у потпуности излишна, посебно ако се имају на уму својинскоправни односи на Светој Гори. Целокупна територија атонског полуострва подељена је између двадесет самовласних манастира.¹⁵ То значи да су све подручне установе вла-

¹³ У чл. 22 је предвиђено да царско посланство и конзулати имају право званичне заштите поменутих лица и њиховихседа, верских и добротворних установа у Светој Земљи и другде. То значи да је овим чланом обухваћена имовина руских верских службеника на целој територији Турске, па самим тим и на Светој Гори. Ипак изричито помињање Свете Горе показује повећано интересовање руске владе за статус руских поданика и њихових установа на том делу турске царевине.

¹⁴ Оригинал текста на француском Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, t. 3, Paris 1902, 519. Превод на грчки језик Σ. Παλαδάτος, 36 фн. 2. Енглески превод доступан је у Thomas Holland, *The European concert in the Eastern question, A collection of treaties and other public acts*, Oxford 1885, 346. Превод на српски језик: Иван Јанковић, „Међународноправни положај Свете Горе Атонске“, *Четири казивања о Светој Гори*, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд 2005, 227.

¹⁵ И данашња организација Свете Горе заснива се на чињеници да су манастири искључиви власници земље на полуострву Атос. Драгутин Аврамовић, „Света Гора – између

сништво манастира на чијој земљи су подигнуте. Дакле, Руси су настанили и изградили велике и богате келије и скитове над којима искључиво право својине имају грчки манастири. У светлу тензија које су већ почеле да оптерећују односе руских и грчких монаха, било је неопходно тражити неку врсту обезбеђења, у овом случају у облику међународне обавезе Турске, да ће ти објекти остати у поседу руских монаха, који су их и изградили.¹⁶

Следећу спорну чињеницу представља одредба да руски монаси на Светој Гори поседују три „конвента“. У преводу је узета реч из оригиналног текста уговора, који је састављен на француском (*couvents*) и која би у најједноставнијем преводу значила манастир. Грчки аутори је углавном тако и преводје.¹⁷ Међутим термин „манастир“ у светогорском правном поретку не означава просту заједницу монаха, монашку установу, самостан. Он подразумева субјекта специфичних права са конститутивном улогом у формирању органа самоуправе и посебним јавноправним овлашћењима преко којих се врши деконцентрација власти органа централне управе. Тај *sui generis* правни положај светогорских манастира признат и од стране турске државе, сврстава манастире у једну вишу класу монашких установа на Светој Гори у односу на све остале монашке насеобине које су правно зависне од њих.¹⁸ Зато је од кључне важности како ће се превести француска реч *couvents*. Заправо, од начина на који се та реч преводи зависи и како ће се окарактерисати руска настојања која се крију иза ових одредби.

Најпре, што се тиче чињеничног стања на Светој Гори треба истакнути да у тренутку израде овог уговора три највеће руске монашке установе су већ поменути манастир Светог Пантелејмона, затим скит Светог Андреје и скит Пророка Илије. Дакле, руски монаси су били већина само у једном манастиру, па се реч конвент не може превести као „манастир“, барем не у смислу који тај термин има на Светој Гори.

Постоје, дакле, две могућности. Прва, да је руска влада била упозната са стањем на Светој Гори, па је желела да избегне стварање напетости тако што би потенцирала уздицање руских скитова у ранг манастира. Зато је у тексту уговора употребљен неутралан термин „конвент“, који је неоптерећен статусно-правним елементима. Друга и извеснија могућност јесте да су намере руске стране биле да се скитови у којима су већина били руски

аутономности и државности“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2013, 436.

¹⁶ О својинскоправним односима над подручним установама: Δημήτριος Πετρακάκος, *Το μοναχικόν πολιτεύμα του Αγίου Όρους Αθω*, Αθήναι 1925, 130-160.

¹⁷ Σ. Παλαδάτος, 36 φн. 2.

¹⁸ У литератури се могу наћи мишљења да су манастири представљали својеврсну локалну елиту отоманског царства. Φωκίων Π. Κοτζαγεώργης, “Τα μοναστήρια ως οθωμανικές τοπικές ελίτ, Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική, Ηράκλειο 2011, 163-190.

монаси уздигну на ранг манастира, са свим правима које такав статус доноси. То значи да се Санстефанским мировним споразумом интернационализује једно унутрашње светогорско питање, тзв. келијско питање. Сваки покушај измене устаљеног светогорског поретка увек је наилазио на чврст отпор како светогорских манастира, тако и Цариградске патријаршије. По први пут у историји такав покушај издигнут је на ниво међународног права. У прилог томе говори више чињеница. Најпре, у руским, а и грчким преводима Санстефанског споразума уместо речи конвент користи се термин манастир.¹⁹ Затим, након ревизије Санстефанског мира на Берлинском конгресу па све до Октобарске револуције Русија је покушавала да се избори за другачији положај манастирских подручних установа. Са руске стране споразум је потписао гроф Игњатијев, који је био веома добро упознат са ситуацијом на Светој Гори, о чему, између осталог, сведочи и његово писмо у којем говори о својој улози у избору првог игумана руског порекла у манастиру Светог Пантелејмона.²⁰

Може се, дакле, закључити да је Санстефанским мировним уговором келијско питање добило међународноправну димензију, и то покушајем да се међународним уговором измени вишевековни светогорски поредак. Наравно, остаје и до данас нејасно како би се спровеле одредбе овог споразума у пракси, имајући у виду да би промена броја манастира и релативизација светогорског правног поретка наишла на чврст отпор велике већине манастира и једног броја монаха. Треба додати да је захваљујући руским настојањима „келијско питање“ осим међународноправне, добило и националну димензију, проузрокујући раст нетрпељивости између руских и грчких монаха. Касније ће оно попримити значај националног питања од изузетног значаја, посебно за монахе грчког порекла.

Одредбе Санстефанског мировног уговора нису наишле на одобравање западних сила,²¹ па се у јуну исте године приступило његовој ревизији на Берлинском конгресу. У члану 62 мировног уговора који је тада потписан дефинисане су обавезе Високе порте, које се тичу слободе вере. У последњем параграфу тог члана ревидиран је чл. 22 Санстефанског мира, тако да је предвиђено следеће: „Монаси Свете Горе Атонске, без обзира на порекло, задржаће пређашње поседе и привилегије и уживаће, без икаквог изузетка, потпуну једнакост права и повластица“.²² Овом одредбом изјед-

¹⁹ Руски превод је доступан на <http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/1878sanstef.php>, 11. фебруар 2015. године.

²⁰ Μελέτιος Μεταξάκης, *Το Άγιον Όρος και η ρωσική πολιτική εν ανατολή*, Αθήναι 1913, 43.

²¹ Између осталог, Санстефански мировни споразум је и склопљен као провизорни, са циљем да се касније склопи коначан мировни уговор.

²² Оригинал текста на француском G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, t. 4, Paris 1903, 191. Превод на грчки језик Σ. Παπαδάτος, 37 φν. 3. Енглески превод доступан је у Т. Holland, 308. Превод на српски језик: И. Јанковић, 227.

начен је правни положај свих светогорских монаха, без обзира на порекло, као и њихови поседи и привилегије. Оно што је још значајније, јесте чињеница да је на штету руских настојања, Берлински уговор посредно решио, макар на међународноправном нивоу и келијско питање. Самим тим што сви монаси задржавају стечене поседе и привилегије, одбачена је могућност да руски скитови буду уздигнути на ниво манастира на основу одредаба међународног уговора. Наравно, Берлински мировни уговор није елиминисао тензије које су постојале између зависних подручних установа и самовласних манастира, али је свакако допринео очувању светогорског поретка и донекле ограничио уплив Русије у унутрашња питања Свете Горе.

Број руских монаха на Светој Гори у периоду после Берлинског конгреса био је у сталном порасту. Они се нису населили у неки од манастира, али су наставили да купују келије широм Свете Горе. Тако је већ 1880. године на целом атонском полуострву било 1000 руских монаха, а пред само ослобођење од турске власти 1910. године било их је преко 3500.

3. ЛОНДОНСКА МИРОВНА КОНФЕРЕНЦИЈА

У току балканских ратова грчка војска ослободила је од турске власти скоро целокупну територију данашње северне Грчке, укључујући и Свету Гору. Долазак грчке војске на Свету Гору означио је крај скоро петовековном турском присуству и распламсао наде светогорских монаха грчког порекла о обнови хришћанског Ромејског царства. За њих су грчки војници били ослободиоци, а грчки краљ наследник славних ромејских царева. Први балкански рат завршен је победом савезника, чији су се високи представници упутили у Лондон на мировну конференцију са циљем да израде мировни уговор. Истовремено са мировном конференцијом којој су присуствовали представници држава савезника, заседала је и амбасадорска конференција у Лондону, коју су сачињавали министар спољних послова Енглеске као председавајући и амбасадори пет великих сила: Француске, Немачке, Италије, Аустро-Угарске и Русије. Преко амбасадорске конференције обезбеђен је утицај великих сила на решавање будућег статуса бивших турских територија у Европи.

Русија је прва међу великим силама показала интересовање за заштиту својих интереса на Светој Гори. То се могло и очекивати пошто је велики број њених поданика био стално настањен на атонском полуострву. На самом почетку преговора Русија није дала конкретне предлоге будућег унутрашњег уређења и међународноправног статуса Свете Горе, осим захтева да атонско полуострво буде неутрална територија.²³ Поред Русије,

---

²³ М. Μεταξάκης, 31.

Светогорско питање заинтересовало је и Аустро-Угарску монархију. Како се види из упутстава, које је гроф Леополд фон Бертхолд као министар спољних послова издао амбасадору у Лондону, Аустро-Угарска је била заинтересована да се припадницима грчке источне вероисповести у монархији обезбеди право да оснивају сопствене монашке установе на Светој Гори, путем права плодуживања које би стицали од манастира као сопственика земље.²⁴ На Светој Гори било је монаха који су били поданици Аустро-Угарске, али никада није било манастира у којем су они били већина. Такође, ти монаси су долазили на Свету Гору из неке од православних етничких заједница са територија Двојне монархије и често нису осећали приврженост према њој. Без обзира на то, аустроугарски предлог имао је двоструки карактер. Са једне стране, учвршћивао је постојеће односе на Светој Гори, јер се манастирима јемчи неприкосновеност својине на земљи. Са друге стране у предлогу је садржана и једна промена које, њени аутори можда нису ни били свесни. Наиме, поданици Аустро-Угарске монархије на Светој Гори оснивали би установе које засигурно не би биле манастири, већ манастирске подручне установе. Те подручне установе никада нису биле субјекти права својине на Светој Гори, већ су уживале веома ограничено право плодуживања. Ако би се према аустроугарском предлогу круг њихових стварноправних овлашћења проширио, онда би и њихов статус у светогорском правном поретку био повољнији, у смислу да би били мање зависни од манастира као јединих субјеката права својине. Из овога се види да келијско питање, односно положај зависних манастирских установа, представља суштину проблематике регулисања унутрашњег правног поретка на Светој Гори.

3.1. Меморандум Свештене општине

Интернационализацију атонског питања са незадовољством су дочекали монаси грчког порекла, сматрајући природним припајање Свете Горе Грчком краљевству, а свако другачије решење великом неправдом.²⁵ Свештена општина је 25. јануара 1913. године упутила меморандум грчком Краљу, а истог дана усвојен је и текст меморандума упућеног председнику владе Е. Венизелосу. Изасланство сачињено од три антипросопа упућено је било у Солун, а затим у Атину како би информисали политичке кругове

²⁴ Овај документ носи датум 15. децембар 1912. године. Дакле захтеви Аустроугарске изнети су још на самом почетку преговора у Лондону. Σταματίου Αντωνοπούλου, *Αι Συνθήκαι Λονδίνου, Βουκουρεστίου και Αθηνών*, Αθήναι 1917, 76.

²⁵ О томе говоре записници са седница Свештене општине, као и меморандуми које је она упутила крајем 1912. и почетком 1913. године. Део тих докумената објављен је у: Βησσαρίων Γρηγοριάτης, *Οι αγώνες του Αγίου Όρους κατά της διεθνοποίησης αυτού*, Θεσσαλονίκη 1963, 3-11.

у Грчкој о стању на Светој Гори и о последицама евентуалног формирања међународног протектората на атонском полуострву.²⁶

У меморандумима које су чланови гореспоменутог изасланства предали премијеру и другим политичким првацима у Грчкој, као и у меморандуму послатом амбасадорској конференцији у Лондону дата је јасна слика система унутрашње управе на Светој Гори, као и предлог будућег уређења њеног статуса под територијалним суверенитетом Грчке. Наиме, из поменутих докумената може се закључити да се целокупно полуострво Атос налази у неутуђивој својини двадесет манастира, од којих су 17 настањени монасима грчког порекла, док по један манастир настањују монаси руског, бугарског и српског порекла.²⁷ Поред манастира, постоје и мање монашке насеобине које имају различите називе: скитови, келије, колибе и др. Све те монашке установе се налазе у власништву неког од манастира, њима припадају и не учествују у раду органа централне управе. Пошто такве установе нису могле делегирати своје представнике у органе управе, оне нису имале никаквог утицаја приликом доношења одлука од значаја за целокупну светогорску монашку заједницу. Поред манастира, постоји и Свештена општина, орган који сачињавају „*αντιπροσωπιοι*“ (представници) свих двадесет манастира, и који представља највиши законодавни, судски и извршни орган „*монашке аутономне федеративне државе (πολιτεία)*“. Одржавање јавног реда и безбедности поверено је сердарима, којих има укупно 24 и налазе се под командом Свештене епископије. Свештену епископију чине четири члана, које наизменично одређује свих двадесет манастира. Највиша духовна власт је цариградски патријарх, међутим обавезујуће су само његове одлуке канонске и догматске природе, док све друге одлуке имају само саветодавни карактер. Што се тиче односа Свете Горе са државом, она је представљала административну јединицу у оквиру Солунског вилајета на чијем челу се налазио кајмакам. Његова овлашћења су се састојала у надзирању рада монашких органа и у пружању помоћи када би било процењено да је то неопходно. Кајмакам је могао да врши званич-

²⁶ Монах Висарион из манастира Григоријата, био је члан поменутог изасланства. Он је доста касније објавио књигу у којој се налазе текстови свих меморандума који су са Свете Горе упућени на различите адресе поводом интернационализације светогорског питања. Иако су његови ставови крајње пристрасни, а само излагање догађаја веома тенденциозно, објављени документи представљају вредан извор за изучавање свих аспеката дипломатске борбе око међународноправног статуса Свете Горе.

²⁷ У том периоду се у манастиру Хиландар налазило 109 монаха, од којих су 21 били Бугари пореклом. Међутим, деценијама раније већина монаха у Хиландару били су бугарског порекла, па је Хиландар често убрајан у бугарске манастире, као нпр. у К. Βλάχος, *Η χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω και εν αυτή μοναί και οι μοναχοί πάλαι τε και νυν*, Βόλος 1903, репринт: Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2005.

не посете манастирима, али тек након добијене дозволе од стране Свештене општине и уз пратњу једног од епитропа тог манастира.²⁸ Није имао право интервенције у полицијским пословима, осим уз сагласност Свештене Епистасије. Комплетан горе описани систем управе и правни положај Свете Горе, по мишљењу игумана грчких манастира на Светој Гори, настао је на основу манстирских типика, царских хрисовуља, патријаршијских сингилија, султанских берата и старих обичаја.²⁹ Њихов предлог будућег правног положаја Свете Горе подразумева заштиту постојећег режима црквене аутономије, тако што би Грчка преузела овлашћења која је раније вршила Турска: грчки гувернер би обављао исте дужности као и кајмакам, док би сви монаси стицали грчко уместо отоманског држављанства итд.³⁰

Из датог описа светогорске управе могу се уочити намере и циљеви његових аутора. Најпре, истицањем чињенице да су једино манастири правна лица, док су њихове подручне установе лишене правног субјективитета, монаси грчког порекла желе да укажу да чињеница да су монаси негрчког порекла настањени у великом броју таквих установа (далеко већем од броја манастира), заправо нема велики значај на Светој Гори. Затим, гореспоменута неприкосновеност манастирске својине на Светој Гори и подређен положај подручних установа показује још једном да су својина на земљи и представљање у органима централне управе чврсто повезани и заједно чине једну међусобно условљену целину права и дужности. Циљ је да се покаже да на Светој Гори значај имају институције (тј. манастири), а не број монаха који се у њима налази. У прилог томе говори и поређење из једног од меморандума у коме се манастири пореде са државама, чији међународноправни субјективитет не зависи од број становника који је у њима настањен.³¹ Грчким монасима је било посебно стало до истицања те чињенице, пошто је број руских монаха на Светој Гори био велики, а њихова заступљеност у органима управе минимална. У меморандумима је Света Гора приказана као територија чија аутономија делује *erga omnes*. То значи да монаси истичу аутономију своје заједнице како у односу на духовну власт (Цариградска патријаршија), тако и у односу на др-

²⁸ Епитроп је члан манастирске управе.

²⁹ У време када су настали документи у којима се описује правно уређење Свете Горе није постојао обавезујући правни акт на којем би се светогорски правни поредак заснивао. Помињањем ранијих типика и владарских аката из средњег века, грчки монаси покушавају да обезбеде легитимитет и ауторитет систему самоуправе који је *de facto* примењиван, али није имао правно утемељење.

³⁰ Меморандум који је упућен премијеру Е. Венизелосу и други који дат истакнутим политичарима у Грчкој објављени су у Βησαρίων Γρηγοριάτης, 6-11.

³¹ Βησαρίων Γρηγοριάτης, 10.

жавне власти. Иако је њихов крајњи циљ сукцесија држава, при чему би Грчка као држава следбеник, дошла на место Турске као државе претходника, они веома промишљено покушавају да очувају, а донекле и прошире своју самоуправу. То се посебно види у веома упрошћеном опису кајмакових надлежности, којим се његова улога у раду централних органа управе потпуно релативизује и минимизира. Иако се у овим документима тражи долазак грчког гувернера који би преузео права и обавезе кајмакама, светогорски монаси грчког порекла не желе да он на било који начин ограничи самоуправу, привилегије и имунитете који су вековима корак по корак задобијени. Поред тога, један од главних разлога њиховог противљења стављању Свете Горе под међународни протекторат јесте управо опасност од сужавања обима надлежности органа самоуправе и радикалне измене светогорског правног поретка.

3.2. Меморандум руских монаха

Агитација коју је вршило светогорско изасланство у Атини изазвала је реакцију руских монаха на Светој Гори. Пошто нису имали могућности да утичу на органе централне управе, нити је постојао било какав институционални оквир за њихово организовање, настојатељи 97 руских келија са својим братствима 12. маја 1913. године упутили су меморандум амбасадорској конференцији у Лондону.³² У опширном уводу они су описали наводно неподношљиво стање настало на Светој Гори од како се она нашла под грчком окупацијом, да би у наставку изнели у 7 тачака своје захтеве у погледу будућег уређења међународноправног положаја и организације светогорске монашке заједнице. Што се тиче међународног положаја, они сматрају да би Света Гора требала да буде неутрална територија под патронатом Русије и балканских држава: Румуније, Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе, уз очување унутрашње самоуправе, о чијим детаљима би се касније договарали представници тих држава. Представничко тело (Сабор) Свете Горе чинили би представници не само манастира, већ свих монаха на Светој Гори, тако што би на сваких 150 или 200 монаха био биран један представник. Поред тога, предвиђа се и кодификација закона и правила која би била обавезујућа за све судове и органе управе на Атосу, као и строго разликовање грађанских и кривичних од чисто духовних предмета. Такође, они траже и укидање постојећих својинскоправних односа, тако што би земља која је плаћена манастирима прелазила у својину лица која су је платила без било каквих ограничења њихових својинских овлашћења.

---

³² Текст меморандума, Βησσαρίων Γρηγοριάτης, 26.

Критиком меморандума који су руски монаси настањени у манастирским подручним установама упутили амбасадорској конференцији у Лондону бавио се већи број грчких аутора који изучавају светогорско право и историју.³³ Предлог који су они у облику меморандума упутили амбасадорској конференцији у Лондону подразумевао је радикалне промене вишевековног поретка на Светој Гори. То је заправо и највећа мана и опасност овог предлога. Ипак, не треба због тога да буде *a priori* одбачен као штетан и неприхватљив за светогорску монашку заједницу. Краћом анализом биће указано на мотиве и узроке који су подстакли руске монахе да интернационализују проблематику свог правног положаја.

Може се само нагађати колики утицај је руска политика имала на израду тог документа, али је свакако његов садржај ишао у корист настојањима званичне Русије. То се посебно види у захтеву да Света Гора буде проглашена неутралном територијом под заштитом балканских држава и Русије. Скоро је извесно да би у подели утицаја Русија надвладала све балканске државе, па би се формални међународни протекторат или конодминијум веома брзо претворио у фактичку власт Русије над Светом Гором. Но, имајући у виду да су на амбасадорској конференцији учествовале и друге велике силе којима није било у интересу ширење руског утицаја у Средоземљу, овакав исход преговора није био извештан.

Што се тиче унутрашње организације власти на Светој Гори, предлог руских монаха-келиота подразумева постојање једног органа управе представничког типа. Они се залажу за напуштање скоро миленијумске традиције да главни орган светогорске самоуправе (Сабор, Општину, Велики сабор итд, независно од назива) чине представници манастира, као јединих правних субјеката у светогорском правном поретку. Предлог да представници у главном органу самоуправе буду бирани по принципу да сваких 150 или 200 монаха бира свог представника делује доста праведније, посебно ако се има у виду да је број монаха који су настањени у манастирским подручним установама већи од оног који живи у самим манастирима. На тај начин обезбедило би се учешће у раду органа управе и монасима који нису настањени у манастирима. Из овог захтева се види да је келијско питање на Светој Гори још увек актуелно и поред интервенције Цариградске патријаршије из 1909. године.³⁴ У ранијим периодима келијско питање

³³ Ισίδωρος Μοναχός, *Απάντησις εις τον κ. Α. Δημητριάδου, ή, Περί διεθνοποιήσεως του Αγίου Ορους*, Εν Σμύρνη 1913; Νικόλαος Αντωνόπουλος, *Η συνταγματική προστασία του αγιορειτικού καθεστώτος*, Τροχαλία, Αθήνα 1997.; Σταύρος Παπαδάτος, *Αι Σλαβικά διεισδύσεις εν Αγίω Όρει και αι εξ αυτών Πολιτικά και νομικά συνέπειαι*, Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα 1961.

³⁴ Цариградска патријаршија је 1909. године издала Патријаршијску грамату – Синглиј о келијском питању покушавајући да уведе ред у финансијску експлоатацију манастир-

је подразумевало борбу око правног положаја манастирских подручних установа и њихове економске експлоатације од стране манастира којима припадају (правни и економски аспект). Међутим, меморандум руских монаха-келиота је означио нову етапу келијског питања у којој ће доминирати етнички (национални) аспект. Тако се догодило да грчки келиоти који су свакако желели побољшање свог правног положаја,³⁵ не подрже настојања руских келиота, док им са друге стране подршку није пружио ни руски манастир Пантелејмон, који је ипак одлучио да заштити своја стечена права.³⁶ Осим што би се променом организације власти на Светој Гори радикално променили односи између монашких установа, усвајање предлога руских монаха-келиота променило би и етнички састав органа централне управе. Уколико би се представници монаха у Сабору бирали на општим изборима, национална припадност представника била би сразмерна националној припадности укупног броја монаха, ако се усвоји претпоставка да би монаси гласали за представнике своје националности. То значи да би утицај руских монаха, који су били већина на Светој Гори, нагло порастао, док би истовремено утицај грчких монаха био драстично умањен.³⁷ Истовремено, пошто је број монаха у манастирским подручним установама био већи од броја монаха у манастирима, целокупна власт на Светој Гори прешла би у руке монаха из манастирских подручних установа, док би манастири били потпуно маргинализовани.

У складу са намером да се манастирима одузму прерогативи власти, руски монаси захтевају укидање постојећих својинскоправних односа на Светој Гори. То се наравно односи најпре на укидање неприкосновености манастирске својине. Пошто је на Светој Гори од самих њених почетака, својина на земљи била нераскидиво повезана са вршењем одређених јавноправних функција и учешћем у органима власти, било је неопходно да подручне установе стекну право својине на земљи и зградама које се нала-

---

ских подручних установа од стране манастира. Ови документом потврђен је зависни положај подручних установа. Текст грамате објављен је на српском језику: *Устави Свете Горе Ајонске*, Свети архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 88.

³⁵ У прилог томе говоре догађаји из међуратног периода, као и за време Другог светског рата. *Ο καταστατικός χάρτης του Αγίου Όρους και αι εξ αυτού αδικίαι κατά των Κελλιωτών*, Εκ των εκδοτικών καταστημάτων "Νέα Ελλ. Ηώς", Αθήνα 1931; Δ. Τσάμης, 84-85.

³⁶ То се види из меморандума који је Свештена општина упутила амбасадорској конференцији у Лондону као одговор на предлог руских монаха-келиота, а који је потписао и представник руског манастира. Βησσαρίων Γρηγοριότης, 33.

³⁷ Уколико само манастири учествују у раду органа централне управе, грчки манастири имају 17/20 укупног броја представника, док би у представничком телу које чине представници свих монаха број представника грчког порекла могао у најбољем случају бити приближан броју представника руског порекла. То би између осталог значило и да представници монаха негрчког порекла имају сигурну већину у тако конституисаном органу.

зе у њиховој државини. Стицањем права својине које не би подлегало било каквим ограничењима, те установе би уједно стекле самосталност у односу на манастире, па више не би представљале зависне манастирске установе. Осим тога, уколико би оне постале субјекти права својине на Светој Гори, то би *ipso facto* значило да им је признат правни субјективитет у светогорском правном поретку. Тиме би се подручне установе у потпуности изједначиле у правима и привилегијама са манастирима.

Интересантан је и захтев руских монаха који се односи на кодификацију важећих правила на Светој Гори. Монаси руског порекла често су се жалили на грчке монахе због злоупотребе правила и недоследне примене истих. Колико су грчки монаси заиста користили недостатак правних норми и непостојање систематичне збирке правила која би била обавезујућа за све монахе, тешко је утврдити. Сигурно да је било покушаја злоупотребе права на обе стране, као и претеривања приликом критике постојећег система. Најчешћи проблем са којим су се суочавали келиоти било је наизменично позивање на црквено и световно право, у зависности од ефекта који се желео постићи. Чињеница је да у овом периоду није постојао општи правни акт којим су били уређени правни односи на Светој Гори, нити систематична збирка позитивно-правних прописа,³⁸ па је то свакако стварало осећај правне несигурности, посебно у условима изражених националних тензија у веома осетљивом монашком окружењу. Такође, треба имати на уму да је језик представљао једну од највећих препрека у међусобној комуникацији монаха, те да је управо тај језички јаз умногоме и доприносио расту тензија и ширењу тендициозних гласина често са политичком позадином. Пошто су постојећа правна правила у том периоду била написана на грчком језику, некодификована и атипична (обзиром да се ради о посебном правном режиму у којем се непрестано преплићу норме црквеног, канонског и световног права), може се само претпостављати колико су монасима руског порекла била конфузна, несхватљива и тешко применљива. Захтев за кодификацијом права, заправо представља почетак борбе за правну сигурност и доступност правних норми.

Меморандум који су руски монаси-келиоти упутили амбасадорској конференцији у Лондону означио је нову етапу келијског питања. Извесно је, међутим, да би њихов предлог који подразумева веома радикалне измене вишевековног светогорског поретка, угрозио опстанак светогорске монашке заједнице, претварајући је у неку врсту парламентарне монашке квазидржаве. Та-

---

³⁸ Недостатак правне сигурности карактерише светогорски правни поредак током читавог 19. века. Прибегавање световним (турским) судовима ради решавања манастирских спорова било је толико често да је постало правило. Такође, позвање на царске хрисовуље, султанске фермане и обичајно право чији садржај није увек био свима доступан, уз непостојање званичног типика (статута), додатно је доприносило стварању осећаја правне несигурности.

кав систем био би неподесан за једну надамте сензибилну духовну заједницу људи, која подразумева одређене особености и атипичности у организацији и међусобним односима. Била би то својеврсна лаицизација монашке заједнице супротна прописима канонског права и исихастичким начелима монаштва. Тако радикалне промене имале би за последицу релативизацију комплетног светогорског поретка, који би постао доста изложенији спољнополитичким утицајима. Осим тога, из данашње перспективе може се тврдити да би слабљење светогорских институција имало тешке последице по опстанак монашке заједнице имајући у виду бурне историјске догађаје који су уследили: большевичку револуцију, Други светски рат и Хладни рат.

Под притиском великих сила балкански савезници потписали су мировни уговор 30. маја 1913. године у Лондону. Тим уговором, међутим, нису уређене границе између балканских савезника, па је и питање суверенитета над Светом Гором остало нерешено. У чл. 5 поменутог уговора стоји да државе савезнице (Србија, Црна Гора, Бугарска, Грчка) и Отоманска империја поверавају великим силама (Немачкој, Аустро-Угарској, Енглеској, Италији и Русији) да одлуче о судбини турских острва у Егеју и полуострва Атос на којем се налази Света Гора.³⁹

Одредбе овог уговора нису саме по себи угрожавале фактичку власт Грчке над Светом Гором, нити су прејудиирале будуће *de jure* регулисање њеног међународноправног положаја. Међутим, овим уговором отворена је могућност да руска дипломатија утиче на решавање атонског питања. Наравно тај утицај био је ограничен, јер је коначно решење зависило и од ставова других великих сила. Такође, треба напоменути да се у том периоду на Светој Гори налазила једна јединица бугарске војске, што је додатно усложњавало ситуацију, с обзиром да се могло очекивати да и Бугарска испостави своје захтеве у вези са атонским полуострвом, али и целом Халкидиком.⁴⁰ Постоји и погрешно мишљење да поменути уговор никада није производио никакво правно дејство.⁴¹ Иако се ради о прелиминарном уговору, он је био обавезујући за државе уговорнице, што потврђује и каснија Атинска конвенција од 14. новембра 1913. године, којом су се Грчка и Отоманска империја обавезале да испоштују одредбе Лондонског мировног уговора.⁴² Главни ефекат овог уговора јесте пролонгирање пат позиције и одлагање коначног дефинисања међународноправног положаја Свете Горе.

³⁹ Robert B. Mowat, *Select Treaties and Documents 1815-1916*, Clarendon Press, Oxford 1916, 120-121.

⁴⁰ Σ. Παπαδάτος (1965), 37.

⁴¹ Σ. Παπαδάτος (1965), 37.

⁴² Αγγελος Μ. Συρίγος, „Μειονοτικές και άλλες διατάξεις στην ελληνοτουρκική σύμβαση των Αθηνών (1913)“, 100 Χρόνια από τη Διεξαγωγή των Βαλκανικών Πολέμων, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 2014, 396 φν. 4.

4. ЗАКЉУЧАК

Крај Првог балканског рата и грчка окупација Свете Горе отворили су ново поглавље у њеној историји. У периоду између два балканска рата, на седницама амбасадорске конференције у Лондону расправљало се о будућем међународноправном положају Свете Горе и о њеној унутрашњој организацији. Сами светогорски монаси доприносили су раду конференције слањем меморандума, у којима су износили своје ставове у вези са статусом њихове заједнице. На основу анализираних докумената, јасно се види да су се на Светој Гори издиференцирале две групе монаха: у једну су улазили они који су подржавали постојећи правни поредак и тражили признање грчког суверенитета над Светом Гором, док су другу групу чинили они монаси који су желели реформу постојеће организације и успостављање међународне власти над атонским полуострвом. Иако у периоду светогорске историје који обрађује овај рад није коначно решено ниједно од спорних питања у вези са Светом Гором, он је веома значајан јер је то време раста међународног интересовања за светогорско монаштво и његову организацију. У том периоду су велике силе формирале своје ставове према атонском питању, што је имало одлучујући значај за касније међународне уговоре којима је регулисан правни статус Свете Горе.

Посматрајући из данашње перспективе догађаје који су предмет овог рада, може се рећи да је њихова најважнија, али и најпогубнија последица стварање дубоких подела међу светогорским монашtvом, које у одређеној мери ни до данас нису превазиђене. Такође, колико је предлог о стварању међународног протектората или кондоминијума православних држава на територији Свете Горе био погрешан најбоље сведоче каснија дешавања у Русији, где је злослутни комунистички режим потпуно игнорисао постојање руског монаштва на Атосу. Последице Октобарске револуције још су видљиве свуда на Светој Гори: напуштени и закоровљени огромни манастирски комплекси и занемарљив број руских монаха. Да је дошло до стварања конодминијума питање је какве би то последице имало по целокупно светогорско монаштво, и то посебно након Другог светског рата када су и друге православне државе кренуле истом странпутицом. Добра страна свега је то што се захваљујући херојском отпору који је руско монаштво показало према совјетским властима, поново граде односи поверења између грчких и руских монаха. У прилог томе говори и чињеница да је током скорашње посете премијера Грчке Русији, 2016. година одређена као година Руско-грчких односа, тако да ће у тој години бити организован низ културних догађаја. Врхунац ће бити прослава хиљадугодишњице руског присуства на Светој Гори, коју заједнич-

ки организују владе две државе.⁴³ Пуну подршку одржавању тој прославе дали су и представници Свете Горе током посете Московској патријаршији у априлу 2015. године. Важно је да и поред свих спољашњих утицаја који стварају повремене потресе на Светој Гори, она остаје место заједништва и јединства свих православних народа, без обзира како је уређено питање суверенитета и унутрашње организације.

---

⁴³ Κοινή συνέντευξη τύπου του Πρωθυπουργού Α. Τσίπρα και του Προέδρου της Ρωσικής Ομοσπονδίας κ. Πούτιν, <http://www.primeminister.gov.gr/2015/04/08/13461>, 15. април 2015.

*Dalibor B. Đukić, Assistant
University of Belgrade
Faculty of Law Belgrade*

Legal Status and Organization of Monastic Community of Mount Athos after the First Balkan War

***Abstract:** The end of the First Balkan War and the Greek occupation of the Holy Mountain opened a new chapter in its history. In the period between the two Balkan wars, the Conference of the Ambassadors in London discussed the future international legal position of the Holy Mountain and on its internal organization. The Athonite Community contributed to the conference by sending resolutions in which they express their opinion relating to the status of their community. The division between the monks led to the appearance of two different approaches to the problem. The first group of monks supported the existing legal order and insisted on the recognition of Greek sovereignty over the Holy Mountain. The second group of monks demanded reforms of existing organization and establishing of international authorities over the peninsula. During the period of the two Balkan wars (1912-13) the international position of Mount Athos was not regulated. The most important but also the most disturbing consequence of the events that are the subject of this study, is the existence of deep divisions among the monks of the Holy Mountain.*

***Key words:** Mount Athos; Russia; Greece; London Conference of 1912-13; Organization of Monasticism.*

Датум пријема рада: 15.04.2015.

